

Praktisch gebruik van Skrjabins synesthesie in de educatie

Martin Kaptein

“Er moet een principe bestaan, we moeten alles terugbrengen naar de Eenheid. Daarom zou er ook eenheid moeten bestaan tussen licht en geluid.”

Bovenstaand citaat is afkomstig uit het boek van Leonid Sabaneev, *Herinneringen aan Skrjabin*.¹ Als men het over synesthesie tussen muziek en kleuren heeft, is er geen ontkomen aan de naam van de Russische componist Alexander Skrjabin. Synesthesie is de verbinding tussen waarnemingen uit verschillende zintuiglijke gebieden. Volgens Skrjabin zou er sprake zijn van een verbinding tussen de visuele (kleuren) en de auditieve (muziek) waarneming.

Hoewel deze definitie voldoende vrijheid biedt om je af te vragen of muziek daadwerkelijk uitsluitend een auditieve beleving is, is het desondanks uiterst interessant een poging te doen om deze verbinding beter te verklaren. Een onderzoek-technisch loyale houding tegenover dit probleem kan tot waardevolle resultaten leiden, niet alleen in een academische context, maar ook in heel praktische zin: een geformaliseerd systeem voor het overbruggen van de zintuigen voor de waarneming van muziek en kleuren zou in de wereld van (muziek)educatie waardevolle resultaten kunnen opbrengen. Er zijn immers genoeg onderzoeken die bevestigen dat een associatieve verbinding tussen zintuigen een rijkere, intuïtievare en productievare leerervaring stimuleert.

Dit artikel is een samenvatting van mijn masteronderzoek *De relatie tussen kleuren en harmonie in Skrjabins muziek*. In de volgende paragrafen zal een diepere ontdekkingsreis over de details van de synesthesie van Skrjabin volgen, over zijn systeem om melodie, harmonie en kleuren met elkaar te koppelen.

Synestheet

Bekend als hij staat een ‘synestheet’ te zijn, heeft Skrjabin verrassend genoeg slechts één werk voltooid, waarin hij zijn visie van de verbinding tussen muziek en kleur duidelijk presenteert: zijn Vijfde Symfonie, opus 60, ook wel *Prometheus* genoemd (luistervoorbeeld, zie QR-code, afb. 1). In dit werk worden kleuren door middel van het *clavier à lumières* gecommuniceerd. Dit door Skrjabin uitgevonden instrument heeft een soort pianotoetsenbord, waarbij elke toets een eigen kleur toegewezen krijgt (afb. 2). Bij indrukken van een toets zou een lamp met de toegewezen kleur oplichten. In de orkestpartij van *Prometheus* wordt dit *clavier à lumières* (*Luce*) als apart instrument opgenomen (afb. 3). In de *Luce-partij* staan de tonen doorgaans in de vioolsleutel genoteerd. De kleuren van elke toon worden duidelijk door Skrjabin beschreven in de inleiding tot de bladmuziek van *Prometheus* (afb. 4).

1. Luistervoorbeeld: *Skrjabins Prometheus* (Yale).

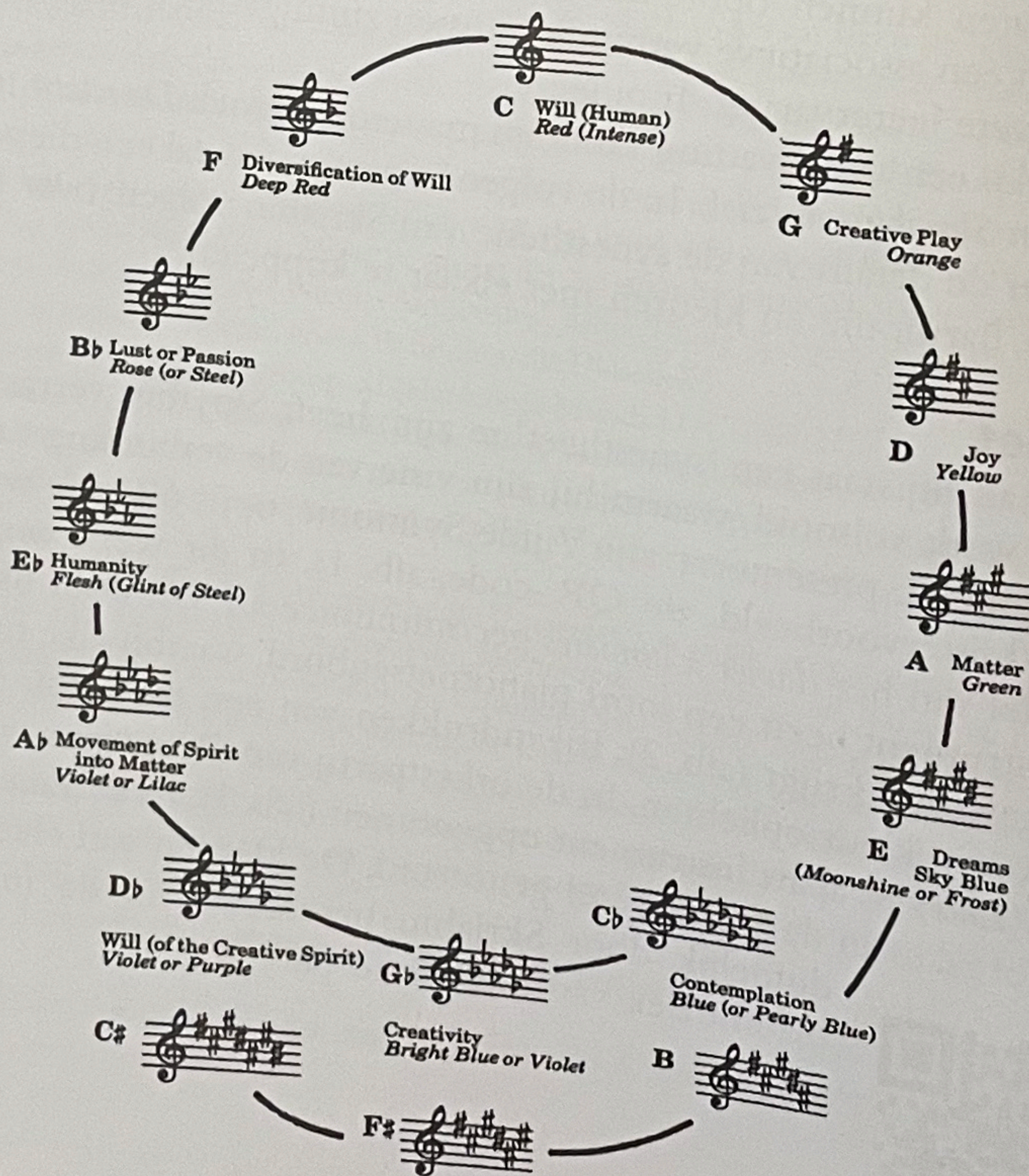

2. Clavier à lumières.

Luce.

Lento. Brumeux. M. M. ♩ = 60.

3. Luce in de orkestpartij van Prometheus.

4. Overzicht van de kleuren in Prometheus.

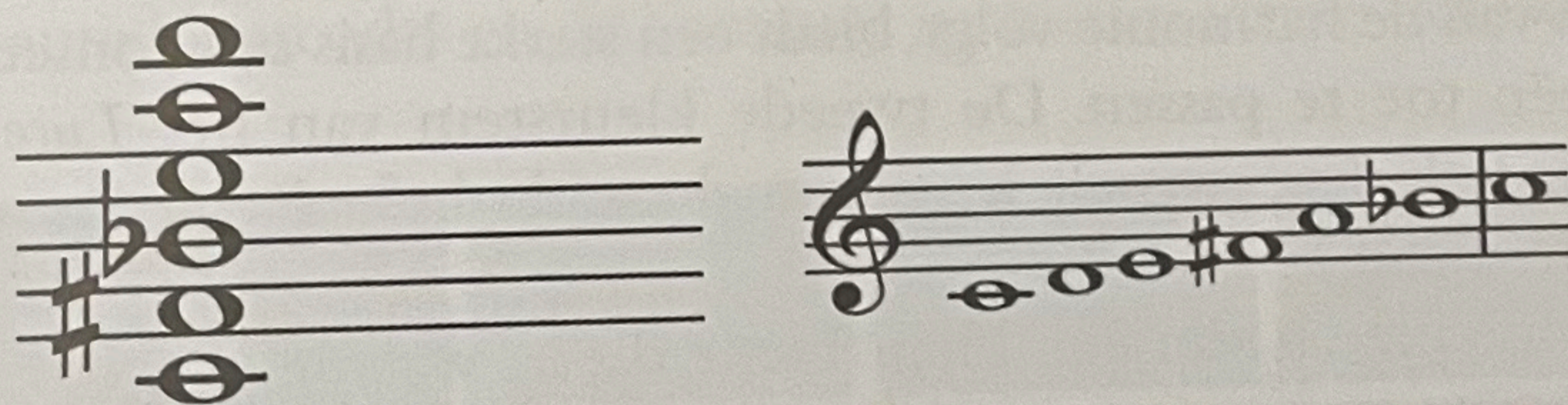
Een interessante constatering is dat er in de partij van het *Luce* doorgaans twee tonen/kleuren klinken. Dit zou dus ook met de term 'polyfonie' kunnen worden beschreven. Het onderzoeken van de relatie tussen de *Luce*-partij en de rest van het muzikale gebeuren in *Prometheus* zou een basis geven om zijn kleurensysteem ook in andere contexten, binnen maar ook buiten zijn muziek, toe te passen. Uit overleveringen is immers bekend dat Skrjabin in het componeerproces buitengewoon systematisch en met ongelooflijke precisie te werk ging.

Connectie met historische uitvoeringspraktijk

Er zijn veel projecten die proberen om Skrjabin's muziek met andere kunstvormen te combineren, vooral met kleur/licht installaties. Deze projecten staan echter meestal niet in verband met de realiteit van hoe Skrjabin te werk ging en wat zijn visie inhield, en zijn zelden meer dan de expressie van hun bedenker. Het zou mooi zijn om een basis te creëren om deze projecten ook diepte in de connectie met de historische uitvoeringspraktijk en visie van Skrjabin zelf te geven. Dit was het uiteindelijke doel van mijn onderzoek.

Om de relatie tussen kleuren en muziek beter te begrijpen was er dus een analyse van de *Prometheus*-symfonie nodig. De noten in de *Luce*-partij staan doorgaans in een polyfone verhouding, één stem waarvan steeds de grondtoon van de harmonie volgt. Skrjabin gaat in zijn latere werken (vanaf opus 30) op een andere manier met harmonie om: traditionele harmonie (functietheorie) wordt vervangen door een eigen door Skrjabin bedacht systeem. Daarom is het waardevol om dit systeem van Skrjabin te ontcijferen.

Interessant is dat in dit systeem harmonie en melodie praktisch de zelfde oorsprong hebben, wat zijn conceptie van eenheid opvolgt² (afb. 5).

5. *Mystiek-akkoord en melodie.*

Uit de analyse van *Prometheus* blijkt dat het dominant-septiem akkoord voor Skrjabin belangrijk is. Dit is in de traditionele muziektheorie (functionele theorie) een akkoord dat een muzikale spanning bevat (door middel van een dissonant tritonus interval), die door een volgend akkoord opgelost zou moeten worden (functie). In Skrjabin's latere werken worden deze 'dominante' akkoorden echter niet opgelost maar staan zelfstandig en onafhankelijk. Skrjabin ziet deze akkoorden zelfs als op zichzelf staande toonsoorten. Deze omgang met toonsoorten maakt de muziek van Skrjabin radicaal anders ten opzichte van harmonisch 'traditionele' werken.

De manier waarop Skrjabin de harmonie/melodie in de bladmuziek noteert (enharmonische notatie) bepaalt de grondtoon van de harmonie/toonsoort (zie het voorbeeld in afb. 6). In dit geval is de grondtoon duidelijk de A van het A-dominant-septiem akkoord, echter met een G als laagste toon. Dit wordt bevestigd door de kleur A in de partij van het *clavier à lumières* (afb. 2). Interessant is dat de

door mij als 'dominant-septiem' geïnterpreteerde akkoorden bij Skrijabin nooit een kwint hebben. Hierdoor is het in dit geval een duidelijk A-dominant-septiem-akkoord en geen B-dominant-septiem akkoord. Dit komt doordat het onduidelijk is of Skrijabin zijn akkoorden inderdaad als dominant-septiem akkoorden heeft waargenomen: in de muziektheoretische literatuur worden deze akkoorden vaak ook als kwart-stapelingen of als afkomstig uit een harmonische reeks van boven-tonen geïnterpreteerd. Het dominant-septiem akkoord wordt ook vaak *mystiek-akkoord* of *Prometheus-akkoord* genoemd. De manier waarop Skrijabin precies te werk ging is dus niet duidelijk vast te stellen.

Lento. Brumeux. M. M. ♩ = 60.

Violino I.
Violino II.
Viola.
Violoncello.
Contrabasso.

6. Uittreksel uit begin van de orkestpartij van *Prometheus*, strijkers.

De vaststelling dat in *Prometheus* de kleur-begeleiding van het *Luce* consequent de grondtoon van de harmonie volgt, biedt een sterke basis om consequent kleuren op harmonieën toe te passen. De tweede kleurstem van het *Luce* blijft tot op heden een raadsel: deze wisselt langzaam door de hele *Prometheus*-symfonie als een soort rode draad.³

Zelfs het ontcijferen van één kleur biedt al een waardevolle basis om kleuren consequent toe te passen op muziekwerken die het harmonisch systeem van Skrijabin gebruiken. Ook is het realistisch om Skrijabins visie van de combinatie tussen kleur en harmonie buiten zijn muziek toe te passen. Welke praktische kant bieden mijn bevindingen dan?

Praktische voordelen in de pianopedagogiek

In eerste instantie kan ik mijn eigen ervaring delen. Het onthouden van muziek met een kleur-associatie kan het proces van het uit het hoofd leren van een muziekwerk veel gemakkelijker maken. Dit is uiteraard, zoals veel elementen van dit thema, een subjectieve ervaring. Uit mijn eigen pianopraktijk weet ik dat dit een punt is dat veel leerlingen en studenten moeilijk vinden. Het denken aan een kleur biedt niet alleen een extra associatie bij het onthouden van een muziekwerk maar biedt ook een punt van stabiliteit tijdens het uitvoeren van een stuk. Hierdoor ondervindt een leerling minder stress en mentale druk.

De interpretatie van een muziekwerk verandert duidelijk als er een kleur-voorstelling aan wordt gekoppeld: als een leerkracht adviseert een passage van een muziekwerk met meer vuurrood uit te voeren, is dat zeker anders dan bijvoor-

beeld hemels blauw. Hierdoor kan de fantasie van een student en uitvoerder worden aangescherpt. Tegelijkertijd biedt de associatie van kleur met muziekkarakter voldoende vrijheid om door iedere persoon net anders geïnterpreteerd te worden. Uiteraard zou dit systeem niet het traditionele leerproces kunnen vervangen. Het doel hiervan is veel meer om als een extra bron van fantasie te gelden.

Persoonlijk was ik altijd een voorstander van 'praktische' filosofie, dus een filosofie of denkwijze die ons in de wereld van vandaag groot nut biedt. Dit was ook een van de redenen voor mij om de *Scriabin Club* (www.scriabinclub.com) op te richten. Uiteindelijk zien we aan het voorbeeld van dit artikel dat Skrjabins filosofie van een overkoepelende eenheid ook praktisch nut biedt.

In de context van de muziekeducatie biedt het gebruiken van een associatief systeem tussen harmonie en kleur naast bovengenoemde potenties voor gevorderde studenten ook voordelen voor beginners, vooral kinderen: in mijn eigen muziekpraktijk heb ik vaak genoeg geobserveerd hoe kinderen bij de mogelijkheid hun eigen fantasie te gebruiken in verband met muziek en kleuren enthousiast worden. Uiteindelijk kan muziekeducatie van een routinegebeurtenis veranderd worden in iets wat studenten actief inspireert.

Definitie van de kleuren

Waar Skrjabin het zelf vaak over kleuren had, heeft hij deze kleuren altijd met woorden beschreven, maar nooit als kleur zelf gedefinieerd. Onderzoekstechnisch is dat een probleem, want hoe weten wij nu welke kleur groen Skrjabin precies bedoelde? Uiteindelijk zijn er oneindig veel variaties van kleuren, en zo vergt het kiezen van een concrete kleur grote verantwoordelijkheid. In het proces van mijn onderzoek en de analyse van een groot deel van de relevante literatuur ben ik tot de volgende selectie van kleuren gekomen (zie afb. 7). Mijn master-onderzoek bevat de relevante kleurcodes en de literatuur op basis waarvan deze keuzes werden gemaakt.

F sharp	B	E	A
D	G	C	F
B flat	E flat	A flat	D flat

7. Noten met bijbehorende kleuren.

Wij zien dat de poging om de denkwijze van Skrjabin te analyseren, om een historisch correcte uitvoeringspraktijk te benaderen, uiteindelijk nieuwe perspectieven kan openen, ook met de blik op de muziekeducatie.

Toepassing op de Achtste Sonate

Het mooie van de eerder in dit artikel beschreven bevindingen is dat op basis hiervan kleuren toegepast kunnen worden op muziekwerken van Skrjabin. Een van mijn persoonlijke favoriete werken van hem is zijn Achtste Sonate, opus 66. Deze sonate geldt als een van zijn meest mystieke pianowerken.

In het begin van deze sonate (afb. 8) zien we in de eerste maat (groene cirkel) direct een dominant akkoord - een, toevallig net zoals in de *Prometheus-symfonie*, A-dominant-7 akkoord. Tot en met m. 21 blijven we in een omgeving van deze 'dominante' samenklank/toonsoort. De bastonen in de linkerhand wisselen constant tussen de tonen E, Ais, A en Dis. In de Achtste Sonate vormen deze tonen een eigen, abstract motief, dat afhankelijk van de toonsoort getransponeerd wordt. Zo lijkt Scriabin hier een veel complexer harmonisch systeem ten opzichte van *Prometheus* te gebruiken.

8. Het begin van Scrijabin's Sonate nr. 8, mm. 1-4.

Een mooi voorbeeld hiervan is hoe in deze sonate muzikale motieven en harmonie in een bepaalde verhouding met elkaar staan: in het middelste systeem in maat drie zien wij een motief, dat ik *overmatig motief* heb genoemd (zie afb. 8, rode cirkel). De grondtoon van dit motief (G) staat altijd en volkomen consequent in een afstand van een kleine septiem van de grondtoon (A) van de 'dominante toonsoort'. Omdat dit motief uit een overmatige drieklank wordt gevormd is, net zoals in de *Prometheus-symfonie*, de enharmonische notatie belangrijk om de grondtoon van deze overmatige drieklank te bepalen.

In de doorwerking van de Achtste Sonate helpt ditzelfde motief een grondtoon te ontcijferen waar hij niet expliciet staat (afb. 9). In m. 186 in de rechterhand zien we een overmatig Bes-akkoord. In de linkerhand staat echter geen duidelijk dominant akkoord. Omdat Bes een kleine septiem vanaf C staat, kunnen we dus constateren dat C de grondtoon zou zijn en dus de kleur 'intens rood' zou hebben. Qua karakter (*Tragique*) lijkt dat een passende constatering. Het feit dat op deze plek een Cis de bastoon van de linkerhand is, is vergelijkbaar met het begin van de Achtste Sonate, waar de bastoon binnen de toonsoort naar andere tonen 'loopt' (zie m. 6, rode pijl, afb. 10). In m. 7 zien we nog een keer, ter 'bevestiging' het *overmatig motief* (blauwe cirkel) met dan wel een A-dominant-septiem in de bas (groene cirkel).

9. Tragique, mm. 186-187.

10. Sonate nr. 8, mm. 5-7.

Deze analyses maken het realistisch om op deze manier kleuren toe te voegen aan Scriabin's Achtste Sonate. Het was interessant om te observeren hoe mijn eigen interpretatie veranderde, toen ik bewust was welke kleuren er op elk gegeven moment stonden. Trouwens, de Achtste Sonate begint en eindigt met dezelfde kleur (groen). Wellicht een filosofische parallel met het leven?

Martin Kaptein is een professioneel en actief uitvoerend pianist. Hij is tevens een gepassioneerd pianodocent, en ziet zichzelf als een pedagoog in de ruimere zin van het woord. In 2022 studeerde hij cum laude af voor zijn Master aan het Fontys Conservatorium te Tilburg. Martin won in 2015 de eerste prijs in de beroemde St. Cecilia International Piano Competition in Porto, Portugal, waarvoor hij in de opeenvolgende jaren opnieuw werd uitgenodigd voor solorecitals. Hij studeerde bij beroemde musici en docenten, zoals Michail Markov, Elena Golovinskaya, Frank van de Laar en Vitaly Samoshko. Martin heeft een zeer breed palet aan interesses, waaronder de liefde voor filosofie. Momenteel werkt hij aan projecten die zijn interesse voor muziek en filosofie combineren: een ervan is de Scriabin Club, die Martin heeft opgericht. Deze heeft als doelen: 1. Het creëren van een gemeenschap, waar gesprekken over Kunst en Leven plaatsvinden en gelijkgezinden bij elkaar worden gebracht. 2. Het creëren van een muziekschool en leeromgeving van de hoogste kwaliteit voor pianolessen en algemeen cultureel onderwijs.

Noten:

- 1 Sabaneev, Leonid, *Vospominaniya o Skryabine* (Reminiscences of Scriabin). Moscow: Klassika XXI, 2014, p. 54.
- 2 Idem.
- 3 Eberlein, Dorothee, *Russische Musikanschauung um 1900*. Regensburg: Gustav Bosse Verlag, 1978, p. 88.